

*Олена Олександрівна Нігрєєва,
доцент кафедри загально-правових
дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова,
кандидат юридичних наук*

СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ОBOB'ЯЗОК: НОВЕ РОЗУМІННЯ КОНЦЕПТУ

У теорії права існує значна кількість неоднозначних та суперечливих понять. Однак, мабуть жодне з них не викликало та не викликає дотепер стільки гострих дискусій, як поняття суверенітету. Таку його властивість обумовлюють не тільки широке теоретичне застосування та базовий характер терміну, але й велике, якщо не визначальне, практичне значення, що його має суверенітет у сучасній системі міжнародних відносин. Незважаючи на ці його характеристики, щодо суверенітету поки що не вироблено спільної теоретичної концепції. Представники багатьох наукових шкіл та напрямків не тільки не можуть визначитися із необхідними ознаками та основними властивостями суверенітету, але взагалі не знаходять спільної мови у питанні сутності цієї юридичної конструкції. Разом із тим, в умовах глобальних змін, яких зазнає сучасний міжнародний правопорядок, визначення сутності та змісту суверенітету, а також пошук відповідей на питання щодо можливості його обмеження та передачі іншим суб'єктам міжнародної системи є вкрай важливим.

Такий стан справ обумовлює актуальність наукових досліджень із питань суверенітету як у межах юридичної науки, так і у теорії міжнародних відносин. Серед сучасних дослідників, що зробили значний внесок у розробку цієї тематики на пострадянському просторі, слід виокремити таких науковців, як В. Василенко, М. Бірюков, А. Дмитрієв, І. Лукашук, О. Моїсєєв, Г. Тункін, В. Шевцов, Є. Шибаяєва та ін. Серед іноземних вчених варто зазначити Я. Броунлі, Ф. Денга, В. Мендельсона, С. Краснера, Р. Хааса тощо. Однак велика кількість досліджень із питань суверенітету, нажаль, не усуває існуючих теоретичних і практичних суперечностей та прогалин у його застосуванні. Більш того, трагічні події кінця ХХ ст. у Югославії, Руанді та інших місцях світу, примусили міжнародне співтовариство дещо по-новому поглянути на концепцію суверенітету, шукаючи шляхів вирішення проблеми протистояння суверенітету держави та можливості міжнародного втручання у її справи із метою захисту прав і свобод населення та попередження таких небезпечних міжнародних злочинів, як, наприклад, геноцид. Задля розв'язання цього завдання науковцями під егідою ООН було проведено дослідження та вироблено концепцію так званого «суверенітету, що зобов'язує», яка містить нове бачення сутності суверенітету та фактично виправдовує правомірність гуманітарних інтервенцій. Саме аналіз її ключових положень та дослідження її співвідношення із класичним розумінням суверенітету становлять мету написання цієї статті.

Як відомо, поняття суверенітету було введено у обіг французьким юристом ХVІ ст. Жаном Боденом. Причому первісно цей термін стосувався абсолютної та непорушної влади монарха [3, с. 345]. Суверенітет у концепції Бодена був щільно пов'язаний із феодалним правом, адже являв собою таку характеристику верховної влади монарха, яка дозволяла протиставляти її, як, з одного боку, владі його васалів, а, з іншого, владі католицької церкви. Отже, суверенітет як юридична конструкція виступила допоміжним засобом для укріплення абсолютизму у середньовічній Європі, що, безсумнівно, було конструктивним для подальшого розвитку державності у той період.

У подальшому концепцію суверенітету розвинули у своїх працях такі відомі вчені та філософи, як Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель та інші. Цікаво підкреслити деякі положення концепції суверенітету зазначених авторів. Наприклад, Т. Гоббс розмів суверенітет як владу одноосібного або ж колективного суверена, яку він отримав від суспільства у результаті укладення останнім так званого «суспільного договору». У розумінні Гоббса влада суверена не є абсолютною, тобто вона обмежена певними межами та умовами. Звісно, що суверенітет правителя не має виходити за межі

державної території. Однак, що є більш цікавим у світлі останніх змін у концепції суверенітету, усередині держави суверен також зовсім не є вільним у виборі цілей та методів свого правління, адже його основним завданням є збереження миру та добробуту у власній країні, а його дії обмежено конституцією та законами [7, с. 32].

Нажаль, таке сприйняття Гоббсом суверенітету не отримало широко розповсюдження у працях інших дослідників та не було застосовано на практиці. Це й не дивно, адже протягом довгого періоду держави, спершу монархічні, потім республіканські, не були зацікавлені у будь-якому теоретичному, а тим більше практичному обмеженні власного суверенітету.

Цікаво, що деякі дослідники вбачають витоки такої крайньої форми необмеженості державної влади як тоталітаризм у працях саме відомих діячів Просвітництва, наприклад, Ж.-Ж. Руссо. Так, на його думку, влада суверена, що являв собою політичний організм, була необмеженою. Вона базувалася на загальній волі суспільства, що має бути спрямована «до однієї мети та прагнути користі для суспільства, але з цього не слідує, що рішення народу мають завжди такий самий вірний напрямок. Люди завжди прагнуть свого добра, але не завжди бачать, у чому воно» [6, с. 219]. Отже, суверен повинен визначити цю загальну мету та пояснити її людям, якщо ж окрема особа не здатна зрозуміти користь такої мети, держава може «силою примусити її бути вільною» [6, с. 211].

Із часом концепція суверенітету продовжувала розвиватися у все більш етатичному руслі. На початку ХХ ст. М. Вебер ввів поняття легітимного насильства. На його погляд, можливість його використання є монополією держави, що й робить її виключним та абсолютним сувереном на території тієї чи іншої країни.

У 20-і роки ХХ ст., тобто у час зародження та формування двох особливо жорстких тоталітарних режимів, виникає теорія децизіонізму К. Шмітта. Він вважав сувереном ту особу, що приймає рішення про надзвичайний стан і до компетенції якої потрапляють ті випадки, які не належать до компетенції жодної іншої особи. Згідно із його теорією, встановлюючи норми права, держава у виключній ситуації може не тільки змінювати чи відмінити їх, але й взагалі порушувати. Без цього права немає та не може бути ніякого справжнього верховенства, незалежності, самостійності, тобто й суверенітету.

Така необмеженість та абсолютність суверенітету протягом довгого часу була стрижневою тезою його концепції у багатьох країнах світу. Більш того, саме недоторканість суверенітету незалежних держав, визнана міжнародно-правовою нормою, стала однією з гарантій стабільності тієї збалансованої та все ж таки крихкої системи міжнародних відносин, що утворилася після Другої світової війни.

Однак нестабільність та змінюваність життєвих реалій, а отже, й тих правових інститутів, що їх обслуговують, спричинили в останні десятиріччя жорстку дискусію щодо необхідності трансформації ролі держави у сучасному світі. Звісно, самі держави не готові та часто не бажають цих змін. У цій боротьбі за збереження старого світу їх головним козирем виступає саме карта суверенітету.

За таких обставин багато дослідників наполягають на зміні класичного розуміння цієї юридичної конструкції. Інші, прибічники збереження національних держав, не бажають відмовлятися від так званої радикальної концепції суверенітету. На їх думку, «до сих пор понятие суверенитета в его жесткой интерпретации остается ключевым в международных отношениях, где (хотя и все более формально) государства считаются самостоятельными акторами, власть которых в рамках национальных территорий ограничивается лишь договорными обязательствами, которые они могут аннулировать. Государственный суверенитет определяется как «установление тождества и монополии государства на верховную власть в обществе» [5, с. 788].

Виправдовуючи неправомірні та часто злочинні дії, до яких деякі держави вдаються навіть проти власного населення, теоретики «жорсткого» суверенітету зазначають, що «безжалостность в чрезвычайной ситуации как раз и является возможностью проявить предельные ценности, ради которых люди жертвуют своей жизнью, а государство — жертвует их жизнями и правовыми свободами» [5, с. 659].

Однак така позиція, вочевидь, не співпадає з сучасними нормами міжнародного права, що проголосило однією із своїх основних цінностей права та свободи людини.

Необхідність перегляду концепції суверенітету була спричинена низкою подій у 90-і роки ХХ ст., та, перш за все, геноцидом у колишній Югославії та Руанді. Нездатність міжнародного співтовариства в особі ООН попередити, припинити масові вбивства тільки посилила трагічність ситуації. Прагнучи пояснити та у якійсь мірі виправдати бездіяльність ООН, колишній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своїй доповіді на 54-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 вересня 1999 р. сказав: «...к нынешней ситуации нас привели не недостатки Устава, а те трудности, с которыми мы сталкиваемся в применении его принципов в новых условиях — условиях, в которых сугубо традиционные понятия суверенитета уже не могут должным образом отвечать стремлениям народов мира к реализации своих основных свобод ... Понятие государственного суверенитета в его самом первоначальном смысле меняется под воздействием сил глобализации и международного сотрудничества. Сегодня широко признано, что государство служит своему народу, а не наоборот. В то же самое время индивидуальный суверенитет — а под ним я понимаю права и основополагающие свободы каждого отдельного человека в том виде, в каком они закреплены в нашем Уставе, — усиливается в связи с возросшим осознанием права каждого человека контролировать свою собственную судьбу» [2].

Осягнення складності ситуації, у якій опинилася ООН та міжнародне співтовариство у цілому у справі захисту прав та свобод людини, стало першим кроком на шляху до концептуального вирішення цієї проблеми. Надалі група вчених під керівництвом Ф. Денга, що тоді виконував обов'язки представника Генерального секретаря із питання по внутрішньо переміщених особах, та його колеги розпочали роботу над змістовно новим підходом до розуміння суверенітету, основою якого є поняття «суверенітет як обов'язок». Основною метою розробки цієї концепції став пошук юридичного підґрунтя для здійснення гуманітарних інтервенцій, до яких усе частіше вдаються ООН та деякі держави світу задля припинення масових порушень прав людини у певних країнах.

«Концепция гуманитарной интервенции породила ложный выбор между двумя экстремальными линиями поведения: можно либо оставаться безучастными в условиях гибели все большего числа гражданских лиц, либо развернуть в принудительном порядке военные силы для обеспечения защиты уязвимого и находящегося под угрозой населения» [1]. Таким є обґрунтування необхідності застосування гуманітарних інтервенцій із точки зору теперішнього Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна. Формально воно базується на закріпленому у Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. обов'язку держав захищати населення від геноциду, етнічних чисток та злочинів проти людства. Його відображення у ст.ст. 138, 139 документу стало логічним продовженням поняття «суверенітет як обов'язок».

Згідно із положеннями зазначених статей, суверенітет держави являє собою не тільки певну властивість державної влади, що робить її абсолютно недоторканою, а також наділяє її необмеженою владою та можливістю робити все, що вона вважає правильним чи-то для себе, чи-то для власного народу. Зміст суверенітету полягає також у обов'язку державної влади захищати власний народ. У тому випадку, коли держава є неспроможною або ж не бажає реалізувати цей свій обов'язок, має бути реалізовано вже інший обов'язок — обов'язок міжнародного співтовариства допомогти такій державі здійснити обов'язок захисту власного населення. Така допомога може здійснюватися як мирними, так і, якщо це виявиться необхідним, військовими засобами [4].

Підводячи підсумки, маємо підкреслити, що наразі поняття суверенітету більш не залишається колишнім. Незважаючи на прагнення багатьох держав зберегти status quo, самі реалії міжнародних відносин вимагають змін у концепції не тільки суверенітету, а взагалі держави як актора міжнародної системи. На наш погляд, однією з причин цього є зміна ціннісних орієнтацій у праві, яка висуває на передній план питання захисту прав та свобод людини. Залишається тільки сподіватися, що перегляд концепції суверенітету та поява легалізованої можливості втручання у внутрішні справи держав не є черговою спробою провідних держав світу підкорити собі інші держави.

Використана література:

1. *Выполнение обязанности защищать*: Доклад Генерального секретаря ООН Пан Ги Муна на 63-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 12 января 2009 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/206/12/PDF/N0920612.pdf?OpenElement>.
2. *Две концепции* суверенитета: Доклад бывшего Генерального секретаря ООН Кофи Аннана на 54-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 20 сентября 1999 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/basic/sg/interven3.htm>.
3. *История* политических и правовых учений: [учебник] / [под ред. О. Э. Лейста]. — М.: Зерцало, 2006. — 568 с.
4. *Итоговый документ* Всемирного саммита 2005 года: Резолюция 60/1 Генеральной Ассамблеи от 16 сентября 2005 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/de_cl_conv/declarations/outcome2005_ch4.shtml.
5. *Кольев А. Н.* Нация и государство. Теория консервативной реконструкции / А. Н. Кольев. — М.: Логос, 2005. — 800 с.
6. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо / [пер. с фр.]. — М.: КАНОН-пресс-Ц, 1998. — 416 с.
7. *Тихонов В.* Суверенитет: эволюция концепта / В. Тихонов // Eurasian Review. — 2010. — № 3 — С. 29–40.

Нигрєва О. О. Суверенітет як обов'язок: нове розуміння концепту.

У статті авторка торкається питань трансформації поняття суверенітету в сучасних умовах. Починаючи із розгляду класичної теорії суверенітету, яку протягом довгого часу визнавали чи не єдино можливою, дослідниця звертається до однієї з останніх його концепцій — концепції «суверенітету, що зобов'язує», аргументуючи закономірність її появи.

Ключові слова: держава, суверенітет, радикальний суверенітет, суверенітет, що зобов'язує.

Нигреева А. А. Суверенитет как обязанность: новое понимание концепта.

В статье автор затрагивает вопросы трансформации понятия суверенитета в современных условиях. Начиная с рассмотрения классической теории суверенитета, которая долгое время признавалась, чуть ли не единственно возможной, исследователь обращается к одной из последних его концепций — концепции «обязывающего суверенитета», аргументируя закономерность ее появления.

Ключевые слова: государство, суверенитет, радикальный суверенитет, обязывающий суверенитет.

Nigrieiva O. Sovereignty as Responsibility: New Comprehension of Concept.

In the article the author touches some issues of sovereignty concept transformation in the modern conditions. Beginning with consideration of the classic sovereignty theory that during a long period of time was recognized as an almost unique possibility, the researcher turns to one of its recent conceptions — to the conception of «sovereignty as responsibility», proving regularity of its appearance. For years sovereignty was one of the most important characteristics of a state that was making it legally independent and free from influence of other international law subjects. Nowadays realities want the classic sovereignty conception to be changed as far as it prevents from solving of some important international tasks. One of such tasks is the human rights defense. At the end of the 20th century the mankind became a witness of the great tragedies that had place in the former Yugoslavia, Ruanda and others places of the world. One of the main reasons of genocide crimes in these countries was impossibility of the international society to intervene in the events as they were realized in territories of the sovereign states. So the quality of sovereignty became an obstacle to prevention of such serious and grave international crime as the genocide crimes. In these conditions the sovereignty is connected with questions of international law, such as: when, if ever, is intervention by one country or several countries or an international organization onto another's territory permissible? Inaction in response to the Rwanda genocide in 1994 and failure to halt the 1995 Srebrenica massacre in Bosnia highlight the complexities of international responses to crimes against humanity. In 2000, the Canadian government and several other actors announced the establishment of the International Commission on Intervention and State Sovereignty to address the challenge of the international community's responsibility to act in the face of the gravest of human rights violations while respecting the sovereignty of states. It sought to bridge these two concepts with the 2001 Responsibility to Protect report. In 2005 the responsibility to protect doctrine was incorporated into the World Summit outcome document. The document did say it was every state's responsibility to protect its citizens from genocide, war crimes, ethnic cleansing, and crimes against humanity. If a state fails to do so, it then becomes

---

the responsibility of the international community to protect that state's population in accordance with Chapter VII of the UN Charter. Chapter VII includes use of military force by the international community if peaceful measures prove inadequate. The UN outcome document was unanimously adopted by all member states though is not legally binding. Such an approach of the international community to the intervention possibility means a serious change of the classical sovereignty conception that may conduct to changes in the conception of state itself. Some author's thoughts that concern to these changes are exposed in the article.

Key words: state, sovereignty, radical sovereignty, sovereignty as responsibility.